

УДК 364-787.26 (477) (06)
С 69

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор, в. о. декана факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара **Віталій Кривошеїн**;
доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри філософії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» **Лариса Кальченко**

*Друкується за рішенням Вченої ради
факультету медичних технологій діагностики та реабілітації
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 9 від 18 квітня 2023 року)*

Редакційна колегія:

Осетрова Оксана, доктор філософських наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара) (відповідальний редактор);
Борисова Юлія, кандидат соціологічних наук, доцент (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара) (відповідальний секретар);
Гіряк Андрій, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи (Західноукраїнський національний університет);
Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини);
Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини);
Кримчак Людмила, кандидат педагогічних наук, доцент (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
Купенко Олена, доктор педагогічних наук, доцент (Сумський державний університет);
Ніколенко Вадим, доктор соціологічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
Павленко Олена, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
Приходько Ольга, кандидат наук з державного управління, доцент, директор НМЦ ПДО ПК ДП (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
Солнишкіна Аліна, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);
Шандрук Сергій, доктор психологічних наук, професор (Західноукраїнський національний університет).

С 69 Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. – Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с.

До збірки наукових праць увійшли матеріали провідних фахівців галузі 23 Соціальна робота міст України – Київ, Дніпро, Суми, Тернопіль, Умань та ін. Висвітлено соціальний, правовий, духовний та інші актуальні аспекти соціальної роботи у громадах України.

Рекомендується науковцям і практикам, фахівцям із соціальної роботи, здобувачам.

УДК 364-787.26 (477) (06)

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

© Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2023

УДК 364.62:343.541] (477) "364"

Швед Ольга Володимирівна,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський університет імені Бориса Грінченка

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ДОПОМОЗІ ЖЕРТВАМ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З ВІЙНОЮ

Анотація. Будь-яка війна – це надзвичайне явище, яке несе жах, руйнування та смерть. Під час війн, які велись в різних країнах світу, люди стикались також із сексуальним насильством з боку ворога. Нажаль, ця ситуація зараз існує в Україні. Крім вогнепальної зброї російські агресори застосовують ще й такий вид зброї, як сексуальне насильство. Сексуальне насильство часто має на меті тероризувати населення, руйнувати сім'ї, принижувати воїнів, чії жінки та діти залишились удома. Жертвам сексуального насильства потрібна допомога, яка надається різними спеціалістами. До цієї допомоги долучаються і соціальні працівники, але, нажаль, для них не проводиться системних заходів та навчання, як саме спілкуватись з жертвами, як консультувати, яку допомогу та як можна надавати.

Ключові слова: війна, сексуальне насильство, зґвалтування, СНПК, постраждали, міжнародний досвід, допомога постраждалим, соціальна робота

Abstract. Any war is an extraordinary phenomenon, bringing horror, destruction and death. During wars in different countries of the world, people also faced sexual violence from the enemy. Unfortunately, such a situation currently exists in Ukraine. In addition to firearms, russian aggressors also use such weapons as sexual violence. Sexual violence often aims to terrorize the population, destroy families, humiliate soldiers whose women and children stay at home. Victims of sexual violence need help from a variety of professionals. Social workers are also involved in this assistance, but, unfortunately, systematic events and trainings are not conducted for them. They need to know how to communicate with victims, how to advise, what help can be provided and how to deliver it.

Key words: war, sexual violence, rape, SRSV, victims, international experience, assistance to victims, social work

Постановка проблеми. 19 червня, починаючи з 2015 р., у світі відзначають Міжнародний день боротьби із сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом (International Day for the Elimination of Sexual Violence in Conflict). Тому таке насильство в світі використовується в аббревіатурі СНПК (сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом). Війна принесла багато горя та руйнувань і не тільки фізичних, але й психологічних. Російські війська-агресори руйнують не тільки міста й села, але й душі населення України різними способами. Україна кожен день привертає увагу до

воєнних злочинів, у тому числі сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). СНПК використовується російською федерацією як зброя проти українських жінок, чоловіків, дітей, осіб старшого віку тощо. СНПК, а саме згвалтування – жорстокий спосіб ведення війни, жертви якого залишаються з серйозною психологічною, а часто і фізичною травмою. Соціальні працівники стикаються з жертвами СНПК і повинні бути готові допомагати людям, які пережили сексуальне насильство.

Мета. Метою даної статті є рекомендація щодо долучення соціальних працівників до роботи в проблемі СНПК та їх ролі в допомозі жертвам.

Виклад основного матеріалу. Нажаль, маємо багато прикладів СНПК в Україні і яскравим є відомий випадок, у скоєнні якого звинувачують російських агресорів: мати і дочка були згвалтовані одночасно і змушені були спостерігати за насильством, яке чиниться над іншою. Томас Елберт писав: «Я не зустрічав жодної військової кампанії, яких би найвищих моральних цінностей вона не переслідувала, де б не відбувалися звірства. Це є форма тортур», впевнений Томас Ельберт. «Вороги катують найскладнішими способами, неймовірно жахливо те, що люди можуть придумати. Жодних обмежень немає», - нарікає вчений. За його словами, «для злочинців мучити інших приносить задоволення. Таким чином вони можуть виплеснути свою ненависть, гнів і лють – на нещастя жертв» [7]. СНПК відрізняється тим, що насильник таким чином показує свою владу не лише в сексуальному плані. Все це відбувається під загрозою життя або позбавлення життя, тому жертва не може протистояти.

Темою ролі та роботи соціальних працівників з постраждалими під час війни займались DarjaZaviršek (Дар'я Завіржек), KorabKrasniqi (Кораб Краснічі), SanelaBasic (Салема Бачис), IngerSkjelbsbaek (Інгер Скіелбаек) та VjollaKrasniqi (Віолла Краснічі). Дехто з перелічених науковців самі перенесли всі тяготи війни в колишніх югославських республіках та надавали допомогу жертвам. В Україні під час війни над цим питанням на практичному та науковому рівні займається Галина Скіпальська – директорка Міжнародного благодійного фонду (МБФ) «Українська фундація громадського здоров'я» та її команда висококваліфікованих спеціалістів «SafeWomenHаб».

Вражають дані, які надала Віолла Краснічі, доцент Приштінського університету з Косово та Інгер Скіелбаекде по приблизним оцінкам під час війни та конфліктів в колишній Югославії, які точились з 1991 по 2001 роки, в Боснії постраждало від СНПК від 20 000 до 50 000 жінок та дівчат, 20 000 – в Косово, та приблизно 2 000 в Хорватії. Вона відзначила, що жіночі тіла під час війни були «полем бою». Жінок та дівчат закривали в підвалах, кидали до в'язниць, тримали в спеціально створених таборах [11]. Прикладом є історія, коли у квітні 1992 року сербські воєнізовані формування перетворили готель під назвою Vilina Vlas на один із найбільших таборів для згвалтувань Боснійської війни. Там вони взяли в полон і гвалтували 200 жінок і дівчат. На момент закриття табору в серпні 1992 року вижили лише п'ятеро [10].

Іноземні експерти, які досліджують тему сексуального насильства, порівнюють ситуацію в Україні з тим, що коїлось в колишніх югославських

республіках під час війни, яка почалась в 1991 р.: жінок та дівчат в Бучі сексуально експлуатували, в одному такому випадку їх російські військові тримали у підвалі 25 днів. В сучасній війні виявлені випадки СНПК в Бучі, Ірпені, Ворзелі, Херсоні та інших містах або селах України, які звільняють.

На березень 2023 р. українська прокуратура розслідувала 171 випадок сексуального насильства проти українців з боку російських військових. Серед постраждалих є й 39 чоловіків, 13 неповнолітніх, серед них – хлопчик. «Ми знаємо про ці випадки тільки тому, що ці люди знайшли в собі сили говорити. Скільки страждають мовчки, особливо на окупованих територіях, — ми не знаємо» - повідомила перша леді Олена Зеленська [5]. За словами спеціального представника ООН з питань сексуального насильства Прамили Паттен, наявні дані – лише верхівка айсберга та не відображають реальних масштабів насильства в умовах війни. Коли Збройні Сили України звільняють тимчасово окуповані території України, стає відомо про велику кількість воєнних злочинів, вчинених російськими окупантами, в тому числі сексуальне насильство. Головними перешкодами для розслідування сексуальних злочинів під час війни ООН називає страх і сором жертв розповідати про насильство, надто велику кількість злочинів, на які не вистачає розслідувачів, та відсутність можливості повідомити про злочини в умовах окупації. Фахівці з досвідом роботи з жертвами сексуального насильства у попередніх військових конфліктах, наприклад, у Боснії та Герцеговині, підтверджують, що більшість жертв роками не розповідає про злочини, побоюючись стигматизації, і що їм потрібна довготривала допомога та реабілітація [1].

Злочини СНПК є грубим порушенням міжнародного права. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом не має терміну давності. Особи, які пережили сексуальне насильство можуть звернутися за допомогою тоді, коли вони будуть готові говорити. Але, як правило, допомога потрібна негайна, бо відсутність справжньої допомоги іноді призводить до суїцидів, руйнує психіку, провокує хвороби.

Постраждали від зґвалтування або іншого виду сексуального насильства мають кілька травм. Травма є відповіддю на травматичну подію, коли людина не може побороти небезпечну ситуацію чи втекти від неї. У книзі «I want to be heard (Я хочу бути почутою)» зауважено, що незважаючи на те, що не всі випадки, коли зґвалтовані жінки страждали після вчинення насильства на психічні проблеми або покінчили самогубством, звіти та робота безпосередньо з жертвами вказала на нищівний ефект цього явища. У Косово жінки боялись бути відкинутими та ізольованими своїми сім'ями й громадами. Через те вони не звертались за реабілітацією, до суду за справедливістю, за соціо-економічною реінтеграцією. Довгий час вони залишались сам на сам, були самотніми у своїх проблемах. Такі жінки страждали від посттравматичного стресового розладу, депресії і навіть прагнули самогубства, і це тільки частина довготривалого ефекту від сексуального насильства, спричиненого війною [3].

Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко говорить: «Надання всебічної допомоги українським жінкам та чоловікам, дівчатам та хлопцям, постраждалим від сексуального насильства, вчиненого російськими окупантами, є сьогодні край необхідним для цих людей, для відновлення їхнього здоров'я, фізичного та психічного стану. Коли ми говоримо про всебічну допомогу, то йдеться і про медичну (і домедичну), психологічну, правову, економічну та соціальну. Надання такої допомоги може здійснюватися різними організаціями і суб'єктами».

Галина Скіпальська, яка очолює Міжнародний благодійний фонд «Українська фундація громадського здоров'я», до якого звертаються зґвалтовані жінки, розповіла, що про зґвалтування жінок стали дізнаватись не тільки від жінок, які звертаються за допомогою до соціальних центрів, у яких працюють спеціалісти її організації, у різних містах України, а й від дітей, які стали свідками цього насильства. Тобто необхідно працювати і ж жертвами насильства і зі свідками [4].

Відповідно до Римського статуту, на основі якого працює Міжнародний кримінальний суд у Гаазі, до сексуального насильства під час війни відносять:

- зґвалтування;
- сексуальне рабство;
- примус займатись проституцією;
- примусову вагітність;
- примусову стерилізація;
- інші форми, такі як погрози насильством, пошкодження; статевих органів, тортури.

Під час війни в Конго, яка почалась в Африці в 1998 р. і закінчилась, фактично, в 2003 р., в лікарню до лікаря-гінеколога Деніса Муквеге Мукенгере звернулось під час та після війни більше 50 000 жінок, які постраждали від сексуального насильства. Цей лікар та його команда розробили особливу ефективну цілісну модель зцілення для цих жінок. Спеціальна створена ним клініка та Фонд стали всесвітньо відомими, а сам лікар Деніс Муквеге став провідним фахівцем у світі з лікування сексуального насильства під час війни та глобальним борцем проти використання зґвалтування як зброї війни. За його заслуги він отримав Нобелівську премію миру [9]. Тепер Фонд Муквеге працює в Україні і проводить навчання спеціалістів, які його потребують, в тому числі, соціальних працівників.

Наразі в різних областях пройшли і проходять тренінги з допомоги постраждалим від сексуального та гендерно зумовленого насильства працівники психологічної служби Державна служба з надзвичайних ситуацій та працівники закладів первинної медичної допомоги. Громадські організації, такі як Інформаційний консультативний жіночий центр, Ла Страда Україна, Хмельницька обласна ГО Подільський центр «Гендерна рада», МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», Представництво корпорації HealthRight International в Україні також почали свою діяльність в напрямку надання допомоги жертвам сексуального насильства. Про це свідчить проєкт

«Нумо Сестри!», започаткований у лютому 2023 р., який об'єднав ці організації та шукає нових партнерів. Але поки не чуто про навчання для соціальних працівників, які теж стикаються з жертвами, тому їм потрібні знання, як проводити бесіду, які види допомоги є важливими та необхідними, про що можна, а про що не можна запитувати, як реагувати на певні емоційні дії жертв. Соціальні працівники, так само як і представники інших спеціальностей, стикаються з тим, що потрібно надавати допомогу і консультувати людей, які стали жертвами СНПК.

Наслідки сексуального насильства не можна оцінити і зрозуміти. Згвалтування та інші види сексуального насильства є глибоко чутливою та інтимною проблемою. Тут важлива роль соціальних працівників, які мають супроводжувати тих, хто пережив сексуальну наругу, до медичних установ, до психолога, в юридичні служби, підтримувати їх у тому, що необхідно не тільки боротись за відновлення психологічного стану, але й зафіксувати злочин. Постраждала людина повинна мати доступ до справедливості, вірити, що насильника знайдуть та покарають. Їй необхідна психологічна, а можливо, і медична реабілітація, реінтеграція в нормальне життя та громаду. Це якраз і буде допомога соціального працівника. Також соціальні працівники можуть надавати емоційну підтримку і діяти відповідно до таких принципів: конфіденційність; активне слухання у випадку, коли постраждала особа хоче говорити, навіть якщо тема не стосується згвалтування (до теми насильства вона може прийти не одразу, а починати говорити на віддалені теми); безумовна довіра до того, що людина пережила і про що розповідає; підтримка в тому, що будь-який біль та пережите горе є важливими; пояснення, що насильство повністю є виною гвалтівника, а не постраждалої; пояснення, що постраждала особа є відповідальною за своє життя і за загоєння душевної рани. Соціальний працівник має розпитати про потреби постраждалої особи, бо, можливо, для виживання потрібна медична або матеріальна допомога, тимчасовий притулок, розмова з рідними перед тим, як постраждала особа вернеться до них [8].

Українські соціальні працівники ще не стикались з проблемою сексуального насильства та згвалтування в такому великому масштабі, тому потребують спеціальної підготовки та навчання. В різних державах допомогу щодо підвищення кваліфікації соціальних працівників у роботі з постраждалими від сексуального насильства надають різні агенції. В Україні поки підвищення кваліфікації саме з цього питання відбувається на добровільній основі шляхом участі у вебінарах, конференціях та інших зустрічах. Соціальні працівники можуть скористатись наступними доступними засобами: видано довідник, який можуть використовувати соціальні працівники на практиці «Травматичні події : психологічна підтримка та самодопомога. Довідник для фахівців і фахівчинь допоміжних професій соціальної сфери, які працюють з внутрішньо переміщеними особами та постраждалим населенням» [6]. У ньому є конкретні поради, як починати розмову, як надавати першу

психологічну допомогу, як реагувати на стресові ситуації, в якій опинилась жертва, як виявляти симптоми стресу тощо.

Крім того, існує Кодекс Мурад [2], який написаний Надією Мурад-лауреаткою Нобелівської премії миру 2018 р., громадянкою Іраку езидського походження, яка сама пережила сексуальну експлуатацію та знущання під час захоплення езидів ісламістами. У Кодексі Мурад наведені існуючі мінімальні стандарти безпечного, ефективного й етичного збирання та використання інформації про жертву або особу, яка пережила сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Отже, соціальні працівники в ситуації СНПК, для якісного виконання своєї роботи, можуть пройти спеціалізоване навчання, наприклад у Фонді Муквеге, ознайомитись із правилами опитування, які описані в Кодексі Мурад та вищеназваним посібником, бо роль соціальних працівників в ситуації СНПК є надзвичайно важливою і до її виконання потрібно підходити фахово.

Роль соціальних працівників у ситуації СНПК полягає в наступному:

1. Надавати психологічну підтримку, переконувати постраждалу, що її почуття й особисті думки важливі; допомогти зрозуміти, що вона все робила правильно і її вини немає; підтримати жінку під час проходження юридичних процедур; допомогти зрозуміти, що жертва не відповідальна за насильство; заохотити вільно висловлюватися; допомагати підвищити самооцінку постраждалої від насильства;

2. Переконувати, що постраждалій допоможуть, і направляти, а , можливо, супроводжувати до потрібних служб і спеціалістів.

3. Інформувати суспільство про наслідки сексуального насильства; необхідність знань про особисті й громадянські права; розвіювати міфи і стереотипи щодо сексуального насильства; пояснювати важливість обізнаності в правових аспектах сексуального насильства; навчати оточення співчувати постраждалій особі, а не ізолювати її.

4. Крім того, роль соціальних працівників полягає в задоволенні соціальних і побутових потреб людей, які пережили насильство; наданні притулку й невідкладної допомоги постраждалим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Війна РФ проти України: ООН зафіксувала 124 випадки сексуального насильства, але це «лише верхівка айсберга [Електронний ресурс]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zgvaltuvannya-oon-124-ukrayina/31937077.html>.

2. Кодекс Мурад. Глобальний Кодекс поведінки щодо збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. 13 квітня 2022 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.muradcode.com/uk/murad-code>.

3. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства від знущання в сім'ї до політичного терору. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.

4. Семінар «Переселення, жінки, діти та насильство: як змінилась карта потреб та соціальна робота під час війни в Україні» для соціальних працівників, 13.05.2022.

5. Серед жертв сексуального насильства військових РФ не лише жінки, а й чоловіки та діти – Зеленська [Електронний ресурс]. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/03/04/sered-zhertv-seksualnoho-nasylstva-viyskovykh-rf-ne-lyshe-zhinky-a-y-choloviky-ta-dity-zelenska>.

6. Травматичні події: психологічна підтримка та самодопомога. Довідник для фахівців і фахівчинь допоміжних професій соціальної сфери, які працюють з внутрішньо переміщеними особами та постраждалим населенням. Наталя Несенюк, Наталія Чудаєва, Олексій Мурашкевич. Рада Європи, 2022 [Електронний ресурс]. URL: <https://rm.coe.int/traumatic-events-ukr-/1680a765d4>.

7. Чому солдати на війні гвалтують і вбивають: психологи про злочини [Електронний ресурс]. URL: <https://ukraina.postimees.ee/7510462/chomu-soldati-na-viyuni-gvaltuyut-i-vbivayut-psihologi-pro-zlochiny>.

8. Швед О.В., Мирошніченко Н.І. Згвалтування як зброя у війні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2022. 2 (9). С. 230 – 241, [Електронний ресурс]. URL: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(9\).2022.267353](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(9).2022.267353).

9. Doctor Denis Mukwege Foundation [Електронний ресурс]. URL: <https://www.mukwegefoundation.org/story/dr-denis-mukwege/>.

10. Essay: Vilina Vlas. On rape as a weapon of war, Mona Eltahawy, 2022 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.feministgiant.com/p/essay-vilina-vlas>.

11. Skjelsbæk I. The Political Psychology of War Rape. *Studies from Bosnia and Herzegovina*. Published by Routledge. 2012.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ РОЗБУДОВИ СУЧАСНОЇ ГРОМАДИ Й ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЇЇ ЧЛЕНІВ

Біскуп В. С. Соціальна профілактика в громаді у роботі фахівця із соціальної роботи.....	3
Бодня А. І. Гуманітарний кейс-менеджмент у практиці соціальної роботи.....	5
Бугерко Я. М., Юцик (Гуменюк) В. Г. Професійна компетентність соціального працівника як чинник ефективної діяльності в громаді.....	8
Бурдинська М. М., Попіль Лілія Я. Ціннісні аспекти психосоціальної роботи в громаді.....	12
Даниленко А. В. До питання про формування у підлітків мотивації до здорового способу життя.....	15
Житинська М. О. Особливості підготовки фахівців до роботи у напрямку психологічної реабілітації людей похилого віку в умовах воєнного стану.....	18
Король С. М., Агеєнко Я. К. Профорієнтаційна робота – запорука професіоналізму.....	22
Кравченко О. О. Підготовка фахівців до надання реабілітаційних послуг в громаді.....	23
Крупник З. І. Професіограма фахівця соціальної сфери у сучасних умовах життя.....	26
Миколюк С. М. Соціальна робота у сфері захисту прав дитини.....	29
Павленко О. О., Шкарбатова А. О. Специфіка волонтерської діяльності в громаді в умовах повномасштабної війни рф в Україні: прикладний аспект.....	31
Підвальна Ю. В. Особливості соціальної роботи в громаді сільської місцевості.....	41
Семигіна Т. В., Палатна Д. О. Самоорганізація громад в умовах природних та штучних катастроф: уроки для української соціальної роботи.....	44
Спірін А. А. Налагодження соціального партнерства у територіальних громадах як виклик сьогодення.....	48
Шандрук С. К., Сеник А. М. Планування та оцінний аналіз у діяльності сучасного соціального працівника.....	51
Швед О. В. Роль соціальних працівників у допомозі жертвам сексуального насильства, пов'язаного з війною.....	53
Шевчук О. М. Роль особистості соціального працівника в ефективній взаємодії з клієнтом.....	60
Яремко О. М., Зелена Т. В. Територіальна громада і отримувачі соціальних послуг: проблеми реалізації європейсько-правових цінностей...	64